

РОЗДІЛ VII. ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ СУЧАСНОЇ ОСОБИСТОСТІ

УДК 340.1

Руслан Басенко

Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка

ORCID ID 0000-0001-9760-6321

DOI 10.24139/2312-5993/2022.09-10/460-468

ПРАВОВА ОСВІТА ЯК СИСТЕМОТВОРЧИЙ СКЛАДНИК ЦІЛІСНОЇ ОСВІТИ СУЧАСНОЇ ОСОБИСТОСТІ

У статті проаналізовано теоретико-педагогічний зміст правової освіти як системотворчого складника концепції цілісної освіти особистості та визначено її значення для трансформації національної освіти України в умовах воєнного стану. Розглянуто сутність концепції цілісної освіти особистості, її принципи та соціокультурне значення. Проаналізовано зміст правової освіти як системотворчого складника цілісної освіти особистості. Виявлено, що поняття «правова освіта» означає цілеспрямований та спеціально організований педагогічний процес передачі та засвоєння сукупності правових знань (фахових чи загальноправових), результатом якого є розвиток правової свідомості та правової культури сучасної особистості. З'ясовано зміст правової освіти, виявлено його складники. Конкретизовано принципи правової освіти: універсальності, системності, активності та співучасті, актуальності, рефлексивності, інтеграції. Визначено цивілізаційне значення правової освіти для трансформації національної освіти України в умовах воєнного стану.

Ключові слова: *правова освіта, цілісна освіта, сучасна особистість, компетентність, педагогічні інновації, педагогічний досвід, інноваційне освітнє середовище, цілісний життєствердний образ світу.*

Постановка проблеми. У наші дні Україна переживає складні часи боротьби за свободу та державність, а українці демонструють неймовірну звитягу та героїзм. Сучасні умови воєнного стану вимагають кардинальних змін не лише у воєнно-політичній сфері, але й загострюють очевидну потребу внутрішньодержавних перетворень, зокрема й в освітній галузі. У представленій до громадського обговорення «Візії майбутнього освіти і науки України» підкреслено, що державна політика повинна ґрунтуватися на конституюванні освіти «... як основи прогресу та розвитку, фундаменту майбутнього» (Візія, 2023). Цілком закономірним стало визначення з-поміж сучасних освітніх пріоритетів таких ключових завдань, як посилення піклування держави про педагога, вченого та здобувачів освіти; звернення уваги на ефективне управління і фінансування навчання; перегляд змісту освіти відповідно до викликів, які постають перед суспільством в умовах воєнного стану; розбудова інноваційного та інклюзивного освітнього середовища. Підтримуємо позицію реформаторів сучасної освіти про те,

що етосом освіти повинна стати особистість, а ключовою візією – розвиток цілісної та ціннісної особистості, професіонала, громадянина та інноватора (*Візія, 2023*).

Про відповідність цілісної освіти сучасним потребам нестабільного та суперечливого VUCA-світу ми вже здійснювали історико-педагогічні розвідки (*Басенко, 2022*). Продовжуючи їх вбачаємо необхідність в аналізі окремих складників цілісної освіти, зокрема правової освіти, яка в умовах воєнного стану та необхідності фіксації й розслідування воєнних злочинів, набуває особливої значущості. Більше того, в сучасних умовах нової актуальності набуває й завдання формування правової свідомості та правової культури, яка дає змогу забезпечити дотримання прав та свобод громадян, реалізувати їхнє право на контроль державних інститутів.

Аналіз актуальних досліджень. Педагогічний та історико-педагогічний вимір цілісної освіти особистості були предметом наукових студій багатьох вчених. Окремо виділимо наукові надбання І. Беха, Г. Васяновича, С. Гончаренка, Б. Года, М. Гриньової, М. Євтуха, О. Лавріненка, Н. Ничкало, А. Сбруєвої, О. Сухомлинської, І. Цебрій, М. Ярмаченка та інших. Окремо відзначимо зарубіжних вчених, які аналізували методологічні засади цілісної освіти, зокрема Дж. Міллер (J. Miller), Р. Міллер (R. Miller), С. Флаке (C. Flake) та інші. Правову освіту, як структурний складник цілісної освіти особистості вивчали такі вчені як В. Вітвицька, О. Пометун, В. Семенов, Н. Ткачова, І. Усенко та інші.

Мета статті: проаналізувати теоретико-педагогічний зміст правової освіти як системотворчого складника концепції цілісної освіти особистості та визначити її значення для трансформації національної освіти України в умовах воєнного стану.

Методи дослідження. Підготовка цієї науково-педагогічної студії була здійснена на основі комплексу методів, як загальнотеоретичних, так і спеціальних. Поряд із використанням аналізу, систематизації, пояснення, порівняння, інтерпретації, важливе значення становили спеціальні методи, як-от метод історико-педагогічної компаративістики – для розгляду місця і ролі правової освіти в системі цілісної освіти особистості; термінологічний метод – для уточнення понять «цілісна освіта» та «правова освіта»; герменевтичний метод – для роботи з педагогічними текстами та законодавчими актами.

Виклад основного матеріалу. У попередніх дослідженнях (*Басенко, Цілісна освіта, 2022; Басенко, Цивілізаційне значення, 2022*)

ми зазначали, що концепція цілісної освіти (холістичної освіти), маючи переконливий історико-цивілізаційний шлях, набуває значної актуальності в наші дні, адже її педагогічний та едукологічний потенціал відповідає потребі формування в сучасної особистості цілісного життєствердного образу світу. Відомо, що цілісна освіта репрезентує інноваційний педагогічний підхід до навчання, виховання та розвитку особистості, який дає змогу не лише опанувати визначений обсяг знань, умінь, навичок та цінностей, але й розвивати особистість у всіх її вимірах, забезпечити гармонійність у реалізації завдань національного, фізичного, емоційного, соціального, духовного, громадянського, екологічного, ціннісного та психічного виховання. Концептуально-методологічний інструментарій цілісної освіти дає змогу реалізувати історично сформовані ідеї всебічного розвитку особистості: античну концепцію *“καλοκάγαθία”*; ренесансну педагогічну систему *“pietas litterata”*; модерну концепцію *“cura personalis”*; постмодерну освітню філософію *“holistic education”*.

Концепція цілісної освіти спрямовує освітній процес на піклування про всі виміри розвитку особистості, зокрема: фізичне здоров'я (передбачає широкі можливості для фізичної активності та здорового способу життя, розвитку фізичної витривалості); емоційне та психологічне благополуччя (включає розвиток навичок емоційного інтелекту, управління стресом і вирішення конфліктів, емпатії, стресостійкості, системи «м'яких навичок» тощо); соціальність (акцентує увагу на наданні можливостей для розвитку комунікативних навичок, здатності до широкої співпраці, адаптації до різних соціальних середовищ та культур); духовний та ціннісний розвиток (передбачає формування системи цінностей, стійких моральних якостей, етики спілкування тощо); академічні знання (вимагає зосередження на системному засвоєнні знань та їхньому застосуванню на практиці).

Важливо відзначити, що цілісна освіта ґрунтується на системі принципів, зокрема: розвиваючого навчання (Educating for Human Development), індивідуалізації освітнього процесу (Honoring Students as Individuals), орієнтації на досвід (The Central Role of Experience), всебічності та гармонійності (Comprehensive and Harmonious), свободи вибору (Freedom of Choice), навчання демократії участі (Educating for a Participatory Democracy), виховання глобальної громадянськості (Educating for Global Citizenship), екологічного мислення (Educating for Earth Literacy), духовності (Spirituality and Education), інклюзії (Inclusion).

Такі принципи цілісної освіти дають змогу розвивати систему навичок, які необхідні для сучасної особистості: критичне мислення, здатність до сприйняття, засвоєння та виробництва інновацій, готовність до саморозвитку та самовдосконалення, здатність до адаптації та творчо-пошукової діяльності. Такий педагогічний підхід, на наш погляд, дає набагато більше можливостей, ніж традиційна педагогіка, сприяє розвитку якостей, які необхідні для подолання життєвих викликів та ухвалення важливих рішень в умовах нестабільності та невизначеності.

У структурі цілісної освіти вагоме місце належить правовій освітній підготовці, яка дає змогу не лише підготувати професійного юриста за умови навчання на відповідній спеціальності, але, насамперед, озброїти сучасну особистість системою знань про загально-правові норми та обов'язки, про державу та суспільство, про громадянство і демократію в цілому. Підсумком правової освіти повинна стати високорозвинена правова свідомість, яка є основним чинником розбудови демократичного громадянського суспільства.

Відповідно до ухваленої «Національної програми правової освіти населення» зусилля держави у цій сфері спрямовано на: «... підвищення рівня правової підготовки населення, насамперед учнівської та студентської молоді, громадян, які перебувають на державній службі, обрані народними депутатами України, депутатами місцевих рад, викладачів правових дисциплін та журналістів, які висвітлюють правову тематику; створення належних умов для набуття громадянами знань про свої права, свободи і обов'язки; широке інформування населення про правову політику держави та законодавство; забезпечення вільного доступу громадян до джерел правової інформації; вдосконалення системи правової освіти населення, збереження та розвиток вітчизняних традицій у цій сфері» (*Національна програма, 2001*).

Ми погоджуємося із думкою О. Іваній про те, що правова освіта повинна бути спрямована на виховання поваги до права, застосування правових норм у сфері професійної діяльності, вироблення навичок правового розв'язання конфліктів та питань особистого характеру; визначення меж правомірної поведінки, підвищення рівня культури договірних відносин тощо (*Іваній, 2016*). Реалізація правової освіти передбачає низку взаємопов'язаних складників, зокрема: вивчення правових норм і принципів, оволодіння знаннями щодо основних норм, законів і правових систем (як національних, так і міжнародних); розвиток навичок правового аналізу та юридичної інтерпретації, критичного

мислення та здатності аналізувати юридичні тексти, робити висновки та ухвалювати обґрунтовані рішення; набуття практичного досвіду щодо вирішення питань юридичної практики; формування уявлень про юридичну етику і професійну відповідальність; удосконалення правових знань відповідно до наукових надбань у галузі теорії держави і права, галузевого права, юридичної етики тощо.

Завдання й атрибут сучасної особистості – відчувати себе гідною, інформованою та відповідальною у суспільстві. Сучасний світ невпинно трансформується, вимагаючи від нас глибокого розуміння сутності усіх процесів, зокрема й особливостей зміни правових систем, еволюції правових норм. Це стосується не лише професійних юридичних спеціалістів, а й всіх громадян, оскільки правова обізнаність є запорукою підтримки та збереження демократії, правопорядку, а відтак й гармонійного розвитку суспільства. Саме у контексті такого дискурсу ми розглядаємо правову освіту як системотворчий складник цілісної освіти особистості. Погоджуємося із думкою М. Требіна про те, що правове виховання є невід’ємним складником цілісного розвитку особистості, збагачення її духовно-морального потенціалу, а також виконує важливі завдання гуманізації суспільної свідомості (*Требін, 2014*).

Аналізуючи різні підходи до дефініювання категорії «правова освіта» можна резюмувати, що під цим поняттям слід розуміти цілеспрямований та спеціально організований педагогічний процес передачі та засвоєння сукупності правових знань (фахових чи загальноправових), результатом якого є розвиток правової свідомості та правової культури сучасної особистості. Правова освіта забезпечує процес трансляції основних знань, умінь, навичок, способів мислення, поглядів, цінностей про право і правосуддя, про права і свободи, про обов’язки та закон, які забезпечують формування правової компетентності – невід’ємного складника усіх кваліфікаційних рівнів (*Національна рамка, 2011*).

Зміст правової освіти орієнтує на засвоєння системи знань про основи права, правотворчості, державотворення, правової та політичної культури. Зокрема: основи права (знання про основні норми і принципи національної правової системи, а також основні положення міжнародного права); громадянські права та обов’язки (стійкі знання про право на життя, свободу слова, власність, системи конституційних права особистості та громадянина); механізм функціонування правової та судової системи; правова етика і громадянська відповідальність;

правові способи вирішення конфліктів та спорів; правова культура (ціннісна орієнтація на дотримання правил і законів у повсякденному житті та професійній діяльності) тощо. Якість правової освіти дає змогу забезпечити високий рівень громадянської активності та правосвідомості особистості, сприяє побудові суспільства співучасті та співвідповідальності, в якому громадяни беруть активну участь у законотворенні, контролі владних інститутів, дотримуються прав та обов'язків, відчувають та легітимізують правопорядок.

Правова освіта як складник цілісної освіти реалізується відповідно до основних педагогічних принципів, які мають окремі особливості. З-поміж таких принципів окремо визначимо: принцип універсальності, який підкреслює важливість правової освіти для усіх соціальних прошарків, незалежно від соціального статусу людини, її віку, ґендеру, раси, релігії чи культурного походження, що забезпечить розвиток правової свідомості з-поміж широких кіл громадськості та створить рівні можливості для отримання знань про право та закон; принцип системності, який зорієнтує на глибоке та детальне опанування правових норм і принципів, сприятиме критичному аналізу законодавства, а також умотивує на практичне застосування вивчених правових знань; принцип активності та співучасті, який сприятиме активному залученню в освітній процес, зорієнтує та обговорення правових питань, вирішення практичних юридичних завдань; принцип актуальності, який вимагає постійно оновлювати зміст правової освіти відповідно до динамічного законотворення та змін в юридичній практиці; принцип рефлексивності, який зорієнтує освітній процес на творчо-пошуковий і дослідницький характер пізнавальної діяльності, сприятиме інтерактивній взаємодії, діалогам на засадах толерантності та коректності; принцип інтеграції, який вимагає обов'язкове включення правової освіти до загальної освіти, а також до змісту освітніх програм професійно-технічної та вищої освіти, підкреслює важливість гармонійного поєднання правової освіти з іншими напрямками розвитку особистості. Виокремлені принципи допомагають забезпечити якість правової освіти, сприяють ефективному та цілісному розвитку правової свідомості та правової культури.

Підтримуємо думку О. Іваній про те, що правова освіта є невід'ємною частиною загальної культури громадянина, умовою формування правової та політичної свідомості. Життя в громадянському суспільстві формує правову свідомість (позитивну чи негативну) незалежно від того, як відбувається (стихійно чи цілеспрямовано в

рамках правової освіти) цей процес (Іваній, 2016). Водночас слід підкреслити, що правова освіта є гарантом того, що правова система стає регулятором індивідуального життя, сприяючи досягненню особистих цілей, а не перешкодою на шляху до їхнього вирішення. У сучасних умовах саме правова освіта відіграє вагомий роль у розвитку особистості, формуванні громадянського суспільства та демократичної правової держави в цілому. Громадяни зможуть співіснувати у соціально-правовій гармонії один з одним, з державою, владою, політичними партіями, громадськими організаціями та іншими суспільними утвореннями за умови розвитку правової свідомості. Основною метою правової освіти повинно бути досягнення належного рівня правової культури та свідомості, за яких кожен член суспільства дотримуватиметься соціальних норм та правових правил поведінки внаслідок внутрішньої потреби й особистих переконань, а не через страх перед примусом та законом (Требін, 2014).

Правова освіта в сучасних умовах орієнтована на те, щоб формувати гуманітарний та гуманістичний світогляд, сприяти становленню особистісно зорієнтованої держави, громадяни якої мають стійку патріотичну та правову громадянську позицію, я є законослухняними, поважають права й свободу інших людей, вміють відстоювати власну думку, володіють юридичними знаннями, які можуть ефективно використовувати в повсякденному житті. Завдяки правовій підготовці формуються: переконання в значущості особистих обов'язків, особистої відповідальності за прийняті рішення й власні вчинки; відбувається розвиток стереотипів правомірної поведінки; засвоюються принципи і особливості правовідносин у суспільстві (Горінов, 2022).

Висновки та перспективи подальших наукових розвідок. Як бачимо, правова освіта є вагомим складником цілісної освіти сучасної особистості. Вона забезпечує системне розуміння людиною місця і ролі права та правопорядку у суспільстві, сприяє формуванню відповідальності перед суспільством та самосвідомості. Правова освіта передбачає набуття знань, умінь та цінностей, необхідних для ефективного функціонування як правової системи, так й діяльності кожної особистості. Із точки зору потреб цілісної освіти, правова освіта забезпечує розвиток критичного мислення, допомагає аналізувати та оцінювати ситуації з правової позиції, а також сприяє вихованню толерантності та поваги до прав та свобод інших людей. У сучасному світі правові аспекти пронизують усі сфери життєдіяльності, що посилює

виняткове значення правової освіти. Саме вона створює необхідний ціннісно-знаннєве підґрунтя як для особистісного зростання, так і для побудови справедливого, солідарного та правового суспільства, створює необхідний освітній простір для розвитку активних, інформованих та правосвідомих громадян, які здатні ухвалювати обґрунтовані рішення та сприяти загальному добробуту суспільства. Перспективність вивчення правової освіти обумовлена насамперед динамічною зміною правових систем та цінностей, що пояснює перманентну потребу моніторингу змісту правової освіти, а також пошук ефективних методик і технологій її дидактичної репрезентації.

ЛІТЕРАТУРА

- Басенко, Р. (2022). Цивілізаційне значення гуманістичних ідей цілісної освіти у розвитку української національної ідентичності у ранній Новий час. *Витоки педагогічної майстерності. Педагогічні науки : наук. журн.*, 30, 36–43. (Basenko, R. (2022). The civilizational significance of humanistic ideas of holistic education in the development of Ukrainian national identity in the early modern times. *Origins of pedagogical skills. Pedagogical sciences: science. Journal*, 30, 36–43).
- Басенко, Р. (2022). Цілісна освіта особистості: історико-педагогічні та інноваційні виміри дефініцій. *Імідж сучасного педагога*, 1 (202), 46–51. (Basenko, R. (2022). Holistic personality education: historical-pedagogical and innovative dimensions of definitions. *The image of a modern teacher*, 1 (202), 46–51).
- Горінов, П. (2022). Правова освіта в умовах дії воєнного стану в Україні. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*, 6, 3–8 (Horinov, P. (2022). Legal education in the conditions of martial law in Ukraine. *Actual problems of domestic jurisprudence*, 6, 3–8).
- Іваній, О. (2016). Правова освіта як засіб формування громадянського суспільства. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*, 22, 42–45. (Ivanii, O. (2016). Legal education as a means of forming civil society. *Scientific Bulletin of the International Humanitarian University. Ser.: Jurisprudence*, 22, 42–45).
- Про затвердження Національної рамки кваліфікацій. (On the approval of the National Framework of Qualifications). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1341-2011-%D0%BF>
- Про Національну програму правової освіти населення. (About the National Program of Legal Education of the Population). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/992/2001#Text>
- Требін, М. (2014). Філософія правової освіти в Україні: напрями і перспективи. *Соціально-гуманітарні вектори педагогіки вищої школи*. (Trebin, M. (2014). Philosophy of legal education in Ukraine: directions and prospects. *Social and humanitarian vectors of higher education pedagogy*). URL: <http://eprints.kname.edu.ua/39012/1/33-38.pdf>

SUMMARY

Basenko Ruslan. Legal Education As a Systematic Component of Comprehensive Education of the Modern Personality.

The article analyzes the theoretical and pedagogical content of legal education as a system-creating component of the concept of holistic education of the individual. The essence of the concept of holistic education of the individual, its principles and sociocultural significance are considered. The content of legal education as a system-creating component of the holistic education of the individual is analyzed.

It has been established that the concept of "legal education" means a purposeful and specially organized pedagogical process of transferring and assimilating a body of legal knowledge (professional or general legal), the result of which is the development of legal consciousness and culture of a modern individual. It was found that the content of legal education includes the fundamentals of law (knowledge of the basic norms and principles of the national legal system, as well as the basic provisions of international law); civil rights and responsibilities (stable knowledge about the right to life, freedom of speech, property, systems of constitutional rights of the individual and citizen); mechanism of functioning of the legal and judicial system; legal ethics and civic responsibility; legal methods for resolving conflicts and disputes; legal culture (value orientation towards compliance with rules and laws in everyday life and professional activities). It has been stated that the quality of legal education makes it possible to ensure a high level of civic activity and legal consciousness of the individual, contributes to the construction of a society of participation and compliance, in which citizens actively participate in legislation, control of government institutions, observe rights and obligations, feel and legitimize the rule of law.

The principles of legal education are specified: universality, consistency, activity and participation, relevance, reflexivity, integration. It has been established that the analyzed principles help ensure the quality of legal education and contribute to the effective and holistic development of legal consciousness and legal culture.

The civilizational significance of legal education for the transformation of the national education of Ukraine under martial law is determined. It is concluded that legal education in modern conditions is aimed at shaping a humanitarian and humanistic worldview, promoting the formation of a personally oriented state, whose citizens have a stable patriotic and legal civic position, are law-abiding, and respect the rights and freedom of other people. defend their own opinion, have legal knowledge that can be effectively used in everyday life.

Key words: legal education, holistic education, modern personality, competence, pedagogical innovation, pedagogical experience, innovative environment, holistic life-affirming image of the world.